

Vogelmigratie

over de grenzen van het duin

RUUD CUPERUS

Veel van wat wordt geschreven over duindieren, gaat over hun verspreiding en dichtheden. De ecologische relaties tussen duinen en achterland, zoals migratie en dispersie, blijven daarbij vaak onderbelicht. Dit soort relaties zijn echter belangrijk voor onder andere insecten (dagvlinders), amfibieën (Boomkikker), zoogdieren (Vos, Ree) en vogels. In dit artikel wordt ingegaan op twee "grensoverschrijdende" bewegingen bij vogels: voedsel/slaaptrek en dispersie.

Vogels zijn in de broedtijd druk in de weer om voedsel te verzamelen voor zichzelf en hun opgroeiende kroost; vaak is een paar meter vliegen al voldoende om aan de kost te komen. Veel vogels voeren echter dagelijks over relatief grote afstanden vlieg-bewegingen (pendelbewegingen) uit. Dit gebeurt als broed-, voedsel- en slaapgebieden op grotere afstand van elkaar liggen. Zo worden vanuit de duinen vluchten uitgevoerd naar de achterliggende akkerlanden, polders, Waddenzee of Noordzee, omdat daar veel meer voedsel te halen is.

Kolonievogels

Vogelsoorten als Spreeuw, Houtduif, Tortelduif en Kneu voeren pendelbewegingen uit, die gemakkelijk over het hoofd worden gezien: gemiddeld 200-400 meter. De vliegbewegingen van de grotere koloniebroeders, zoals meeuwen en Lepelaars, vallen

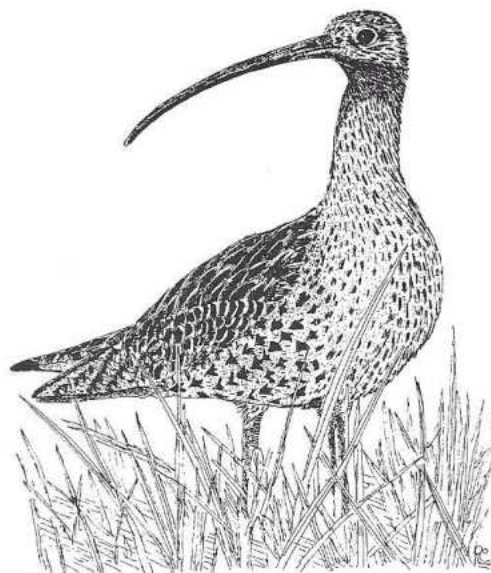
des te meer op. Hun broedgebied en de directe omgeving daarvan kunnen niet alle koloniebroeders van voldoende voedsel voorzien. Zij zoeken hun voedsel buiten de duinen. Lepelaars uit het Zwanenwater voeren pendelbewegingen van enkele tientallen kilometers uit naar de polders in de kop van Noordholland (voor stekelbaarsjes) en naar het Wad (voor garnalen). De broedende Grote sterns van de Texelse Schorren voeren voedselvluchten uit van soortgelijke lengte op de Waddenzee en langs de gehele Noordhollandse kust. De in de duinen broedende Zilvermeeuwen en Kleine mantelmeeuwen foerageren voornamelijk langs de kust en boven zee; de Stormmeeuw onderneemt daarnaast veelvuldig voedselvluchten naar de achterliggende graslanden voor regenwormen. Aangenomen wordt dat meeuwen gedurende de broedtijd in hun kolonies overnachten. Buiten de broedtijd worden - als de kolonies zijn opgeheven - veelal gemeenschappelijke slaapplekken opgezocht op grote open wateren (b.v. de Noordzee) of op ondergelopen graslanden achter de duinen. Kokmeeuwen van de Nederlandse duinen hebben heel vaak hun slaapplekken in of nabij de grote kuststeden. Een verklaring hiervoor kan zijn, dat ze 's winters in stedelijke gebieden foerageren en daardoor de "weg" al kennen, terwijl de andere meeuwesoorten dan hun heil elders zoeken: boven zee of in zuidelijker streken (de Kleine mantelmeeuw overwintert bijvoorbeeld in Spanje).

Futen die in kleine duinplassen broeden, voeren dagelijks voedselvluchten uit naar grotere plassen of zelfs naar de Noordzee (foto R. Cuperus).

Solitair broedende vogels

Maar er zijn ook solitair broedende vogels die de grenzen van het duin overschrijden. Futen van kleine duinplassen voeren dagelijks voedselvluchten uit naar grotere plassen elders in het duin of zelfs naar de Noordzee bij gebrek aan voldoende vis. Dit lijkt ook op te gaan voor o.a. Kuif- en Tafel-eend, die overdag op de infiltratieplassen rusten en 's nachts in het achterland foerageren. De Blauwe kiekendieven die broeden in de duinvalleien van de Waddeneilanden, hebben tevens het achterliggend cultuurlandschap als jachtgebied. Wulpen van de Noordhollandse vastelandsduinen verplaatsen zich eveneens intensief tussen duin en achterland. Veel "duin"-Wulpen overnachten op gemeenschappelijke slaapplekken op het strand of in de aanliggende polders. Vooral bij zonsopgang en zonsondergang wordt druk gependeld tussen broed-, slaap- en voedselplaatsen, die vele kilometers van elkaar vandaan kunnen liggen. Onderzoek in het Noordhollands Duinreservaat toonde aan dat de voedselgebieden en voedselfrequentie van "duin"-Wulpen gedurende het broedseizoen verschuiven resp. variëren. In de periode van paarvorming is de foerageerfrequentie van Wulpen in de polders zeer hoog. Tijdens de eilegfase neemt het voedselzoeken sterk af vanwege de nestbezetting en territoriumverdediging. Na het uitkomen van de eieren wordt er weer meer naar voedsel gezocht, maar dan eerst vooral in de duinen. Pas als de jongen vliegvlug zijn, worden de polders weer aantrekkelijk als voedselgebied. Dit illustreert de nauwe relatie tussen duinen en achterliggende polders. Omgekeerd komen voedselvluchten van het achterland naar de duinen vooral voor bij vogels die vis als voornaamste voedsel hebben. Aalscholvers, traditioneel broedvogels van grote binnenwateren en rivieren, hebben jaren geleden de infiltratieplassen ontdekt. In de Zuidhollandse duinen vliegen kleine groepen, o.a. afkomstig van het Zuidhollandse plas-

De wulp pendelt heen en weer tussen broed-, slaap-, en voedselplaatsen (tekening R. Cuperus).

sengebied, regelmatig af en aan. Daarnaast scharrelen Blauwe reigers, boombroeders van landgoederen en binnenduinenranden, individueel hun voedsel bij elkaar in de visrijke duinwateren. De in de laagveengebieden broedende kiekendieven zijn vaak in de duinen te vinden. Zij dienen als voedselgebied voor Bruine kiekendieven in Zuid-Holland en als slaapplek voor enkele Blauwe Kiekendieven in Noord-Holland.

Dispersiebewegingen

Bij dispersie gaat het om de verbreiding van soorten via meer ongerichte bewegingen van (jonge) vogels, die op zoek zijn naar een nieuwe broedplaats. Algemeen wordt aangenomen dat dispersie vooral plaatsvindt in het centrum van dichtbevolkte populaties. Daar zijn weinig vestigingsmogelijkheden, zodat jonge vogels zich vooral naar de randzones met lagere dichtheden verplaatsen (zgn. overloop).

Langs de kustlijn wordt dankbaar gebruik gemaakt van een noord/zuid gerichte dispersie. Dit geldt bijvoorbeeld voor vogels van landgoederen en de binnenduinenrand, zoals Zwarte specht, Bosuil, Boomklever, Goudvink en Glanskop, soorten die zich vanwege het ontbreken van grotere loofboscomplexen in het directe achterland concentreren op de beboste delen van de duinen. Een ander voorbeeld is de Nijlgans, die als exoot vanuit één ontsnapte kleine populatie van ca. 60 exemplaren bijna de gehele kust koloniseerde: Den Haag (1967), Meijndel (1972), Berkheide/AWD (1976) en Schoorlse duinen/Zwanenwater (1980); Texel is tot op heden nog niet bereikt.

Dispersie komt ook in oost/west-richting voor. Waarschijnlijk vindt door de veelal hogere dichtheden van kleine zangvogels (zoals Roodborst en Heggemus) in de aangrenzende terreinen een overloop naar de duinen plaats. Deze overloop suggereert dat de duinen een niet-optimaal biotoop vormen voor deze soorten. Dit geldt zeker niet voor de Nachtegaal en Braamsluiper, die juist in de duinen hun hoogste broeddichtheden bereiken en in omgekeerde richting dispersie vertonen naar de windsingels en parken achter de duinen.

Enkele jaren geleden heeft de Aalscholver de duinplassen als broedgebied ontdekt (foto H. Harmsen).

In de jaren 80 verjoeg de vos de bergeenden uit de Noordhollandse duinen. Ze gingen in akker- en graslandgebieden broeden (foto H. Harmsen).

Bij standvogels komt dispersie binnen duinterreinen voor. Gedurende strenge winters worden eerst de minder geschikte territoria verlaten, terwijl de individuen in de geschiktere plekken er warmjes bijzitten. Vanuit deze plekken vindt na zachte winters weer verbreiding plaats. De Groene specht wordt in Meijndel tijdens strenge winters voornamelijk teruggedrongen tot de bossen van de binnen-duinrand; in daaropvolgende mildere seizoenen herkoloniseert hij steeds meer gebieden in de richting van de zeereep. De Winterkoning verbreidt zich soortgelijk vanuit de struwelen en boompartijen in het middenduin over het gehele duin. Maar dispersie speelt ook op de hogere schaal van Nederland. Jonge bosvogels van de Utrechtse Heuvelrug bereiken incidenteel de duinen en vestigen zich daar. Hierbij moeten zij de laagveengebieden als barrière oversteken. Voorbeelden zijn de vestiging van de Zwarte Specht (begin jaren '70) en de hervestiging van de Sperwer (begin jaren '80) na het verbod op gebruik van bepaalde bestrijdingsmiddelen in de landbouw. Daarnaast heeft de Blauwborst, broeder van "vochtige" vegetaties en verruigde rietvelden met verspreide struiken, vanuit de Biesbosch en Zuidelijk Flevoland door hinkstapsprongen de duinen recentelijk bereikt.

Veranderingen

Pendelbewegingen kunnen abrupt stoppen. Dit gebeurde bijvoorbeeld bij de Aalscholvers die zich recentelijk als broedvogels vestigden in het Bredewater op Voorne (1984) en in Meijndel (1988), gebieden die vóór die tijd slaapplaats resp. voedselplaats waren. Maar op dergelijke wijze kunnen de duinen ook klanten kwijtraken. Zo lijkt het erop dat de Wulp, vanwege predatie door de Vos, veranderd voedselaanbod en toegenomen recreatie in de duinen zijn broedgebied aan te verleggen is naar de aangrenzende polders. Kuif- en Tafelend koloniseerden de duinen vanaf de 60-er jaren als broedgebied en bereikten daar midden jaren 70 optimale dichtheden. Inmiddels liggen de dichtheden een stuk lager, waarschijnlijk vanwege voedselconcurrentie met de grote vissen die sterk in aantal zijn toegenomen door het steeds voedselrijker wordende infiltratiewater.

De Vos heeft grote invloed gehad op grondbroeders. De Bergeend, die in de periode 1960-1980 de Noordhollandse duinen bevolkte vanuit het Wadengebiet en het IJsselmeer, moest waarschijnlijk

door de intrede van de Vos daar weer vanaf midden '80 het veld ruimen. Tegelijkertijd steeg het aantal broedgevallen in de akkerlanden en vestigden Bergeenden zich plaatselijk in de toen nog niet ontdekte graslandgebieden. Een oorzakelijk verband is echter niet bewezen. In diezelfde periode zijn door de Vos ettelijke meeuwenkolonies langs de Nederlandse kust uit elkaar geslagen. Vooral Zilver- en Kleine mantelmeeuwen stopten noodgedwongen met pendelen tussen duinen en achterland. Ze ruilden hun broedgebieden in voor andere (o.a. de daken van Leiden en IJmuiden), die dichterbij hun voedselgebieden liggen.

Ook het broedsucces van de Lepelaars van het Zwanenwater nam af; hierdoor kon de kolonie op De Schorren van Texel zich sterk uitbreiden. Behalve de Vos kan ook de voedselsituatie hierin een rol hebben gespeeld; de Lepelaars van het Zwanenwater verplaatsen hun voedselvluchten steeds meer naar het Wad, ten teken dat de Noordhollandse polders steeds minder voedsel bevatten.

Overleving

Broedgebieden raken nogal eens, tijdelijk of voorgoed, ongeschikt. Daarom zijn voedseltrek, slaaptrek en dispersie belangrijk voor vogels: om voedsel te krijgen, om te rusten en om zich verder te verbreiden. Deze ecologische relaties hangen aan een zijden draad.

De duinen kunnen een rol spelen bij de overleving van vogels in het achterland. Als de voedsel- en broedgebieden daar verslechteren, kunnen de duinen als tijdelijke vluchthaven dienen voor veel vogels. Zo gaat het in de natte graslanden en veenweiden van laag-Nederland steeds slechter met Graspieper en Patrijs: broedplaatsen worden steeds ongeschikter door schaalvergroting in de landbouw. Hetzelfde lot valt ten deel aan Slobbeend, Tafelend, Krakeend en Zomertaling aldaar vanwege afname van ruigtevegetaties, verlaging van de waterstand en dus verlaging van het voedselaanbod. Mogelijk blijven de duinen deze soorten herbergen tot (ooit?) betere tijden in het achterland aanbreken. Dat vogelpopulaties in de duinen een belangrijke rol zullen spelen in de verbrediging naar het achterland is niet ver gezocht. De populatie van de Blauwe kiekendief op Texel wordt bijvoorbeeld van groot belang geacht voor heel Noord-Holland (zie ook de bijdrage van A.J. Dijkse in dit nummer).

Beheer

De situatie in de aanliggende gebieden die met pendelen worden bezocht, is voor duinbeheerders een ongrijpbare factor. Daarom is juist voor de voedselrelaties via pendelbewegingen een op provinciaal niveau afgestemd beheer noodzakelijk om de verschillende functiegebieden in en buiten de duinterreinen veilig te stellen. Bij dispersiebewegingen ligt dat anders, omdat met terreinbeheer gericht op specifieke soorten - en dan maar afwachten - al veel kan worden bereikt. Dispersie wordt hierbij aangewend als stuwende kracht in de verbreiding en dus het voortbestaan van vogels.

Een literatuurlijst kan bij de redactie van Duin worden aangevraagd.

Drs. R. Cuperus is redactielid en is verbonden aan het Centrum voor Milieukunde van de Rijksuniversiteit Leiden.